

До разової спеціалізованої вченої ради ДФ 28
для присудження ступеня доктора філософії
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, вул. Пирогова, 9)

ВІДГУК

офіційного опонента Лохвицької Любові Василівни,
кандидата педагогічних наук, доцента,
професора кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
на дисертаційну роботу **Некіз Тетяни Анатоліївни** з теми:
**«ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ
В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ»**,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки
зі спеціальності 053 Психологія

1. Актуальність теми дослідження та її зв'язок із галузевими науковими програмами. Трансформаційні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, його інтеграція з європейськими засадничими положеннями щодо культивування загальнолюдських цінностей зумовили переорієнтацію на моральні аспекти у становленні особистості. Це питання набуває все більшої гостроти у зв'язку з посиленням впливу морального релятивізму і нівелюванням моральних цінностей у всіх сферах суспільного життя. Особливо важливо акцентувати увагу на продукуванні морального поведіння молодими людьми, які позиціонують нову генерацію нашої держави.

Зазначена парадигма відображена в чинних державно-нормативних документах, а саме: Концепції національно-патріотичного виховання молоді в системі освіти України до 2025 року (Наказ Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 року № 527, зі змінами від 23.06.2022 р. № 586), де одним зі складників є моральне виховання. У контексті зауваженого вище **актуальність** дисертаційного дослідження Т. А. Некіз є безперечною, оскільки потребує наукового осмислення сутності проблеми здійснення морального вибору, зумовлена низкою соціальних і психолого-педагогічних чинників, а також значенням активізації впливу психологічних детермінант на моральний вибір в юнацькому віці та пошуком дієвих шляхів реалізації завдань морального зростання особистості на різних етапах онтогенезу.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації. У роботі зроблено узагальнення проаналізованих філософсько-психологічних джерел щодо тлумачення ключових понять дослідження, на основі яких здобувачка схарактеризувала зміст і сутність дефініції «моральний вибір», визначила психологічні детермінанти зазначеного феномену як систему моральних цінностей та запропонувала шестикрокову етапність його здійснення. Достовірність забезпечена опрацюванням і критичним оглядом наукових праць (список використаної літератури налічує 196 найменувань, із них 116 англійською мовою), що свідчить про ґрунтовне з'ясування проблеми дослідження, підтверджує наукову об'єктивність і компетентність авторки.

Слід зазначити, що сформульовані **наукові положення** щодо етапності у моральному виборі: *усвідомлення ситуації морального вибору (перший); аналіз моральних цінностей (другий); боротьба мотивів (третій); прийняття рішення (четвертий); власне моральний вибір (п'ятий); моральна саморегуляція поведінки (шостий);* авторська інтерпретація психологічних детермінант як моральних цінностей: *гідність, совість, емпатія, добродієність, моральний обов'язок, моральна вмотивованість, відповідальність, свобода вибору, справедливість* є **достатньо обґрунтованими**. Це проілюстровано в дисертації на основі системного узагальнення теоретичного матеріалу: визначений контент досліджуваного феномену дозволив дисертантці чітко структурувати і описати змістове наповнення кожного із них (розділ 1, с. 63). Докладно проведений аналіз сприяв окресленню критеріїв, показників та рівнів морального вибору в юнацькому віці.

Ретельно зібрано матеріали емпіричного дослідження в результаті застосованої добірки методик психодіагностики психологічних детермінант морального вибору, що слугувало стартом у з'ясуванні реального стану досліджуваного явища. Майданчиками для проведення експериментальної роботи обрано Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Фаховий коледж Університету «КРОК» та Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Загальна кількість респондентів – 183 особи є достатньою. Щодо математичної обробки результатів (розділ 2: п. 2.3 і розділ 3: п. 3. 2.), то їх обрахунки відображено в узагальненій формі у вигляді таблиць (2.2.–2.8., 3.1.) і рисунків (2.1.–2.8.).

Унаслідок виконаного теоретико-експериментального дослідження, що логічно структуроване й поетапність проведення якого витримана, Т. А. Некіз зроблено **висновки**, які характеризуються послідовністю викладу матеріалу, розкривають результати поставлених завдань дисертаційної роботи та підтверджують досягнення окресленої мети. Зокрема, *на основі теоретичного аналізу* з'ясовано особливості та психологічні детермінанти морального вибору в юнацькому віці, здійснено інтерпретацію різних наукових позицій щодо тлумачення ключових понять дослідження, визначено перелік моральних цінностей, що слугували психологічними детермінантами досліджуваного феномену, сформульовано його критерії, показники та рівні; *в результаті емпіричного дослідження* здійснено діагностику наявного стану здійснення морального вибору респондентами та встановлено висоту зв'язків між психологічними детермінантами і моральним вибором юнаків та юнок; задля поліпшення здійснення морального вибору авторкою *розроблена психологічна розвивальна програма*, в основі якої психологічний тренінг «Активізація психологічних детермінант морального вибору в юнацькому віці», за результатами впровадження зафіксована позитивна динаміка змін, що слугувало фундаментом для *укладання методичних рекомендацій* для психологів і педагогів. У висновках також *окреслено перспективи* майбутніх векторів тематичного наукового пошуку.

3. Наукова новизна і достовірність наукових положень дисертаційної роботи. Здобуті Т. А. Некіз **нові факти** становлять значний науковий доробок і полягають, передусім, у теоретичному узагальненні наукової інформації щодо проблеми морального вибору особистості в період юнацького віку; обґрунтуванні сутності та змісту феномену морального вибору; виокремленні та презентації етапів морального вибору особистості на етапі дорослішання. У межах проведеного дослідження дисертанткою схарактеризовано детермінанти морального вибору особистості, що становить його **наукову новизну**. За результатами вивчення досліджуваного феномену авторкою конкретизовано робочу дефініцію «моральний вибір», виокремлено критерії, рівні та показники реалізації морального вибору в юнацькому віці.

У прикладному аспекті Т. А. Некіз запропоновано застосування методики «Моральний вибір особистості», яка була успішно апробована, що сприяло її перевірці на **достовірність**. Як позитив відзначаємо створення та

реалізацію на практиці психологічної розвивальної програми, що в своєму змісті мала соціально-психологічний тренінг «Актуалізація психологічних детермінант морального вибору в юнацькому віці» та комплекс дієвих психологічних засобів (бесіди, перегляд кінофільмів на моральну тематику, вирішення моральних дилем тощо).

Перевірка наукових результатів забезпечена кореляційним аналізом за допомогою програми SPSS. Статистична значущість взаємозв'язків між психологічними детермінантами і моральним вибором вираховувалася за допомогою формули Пірсона та перевірялася на достовірність коефіцієнта t-критерія Ст'юдента (с. 137, 168; табл. 2.6.; 3.2). За результатами контрольного етапу дослідження відстежено істотну позитивну динаміку в здійсненні морального вибору юнаками і юнками, які брали участь в експерименті.

4. Значення отриманих результатів для науки і практики полягає в тому, що дослідження значно поглиблює і доповнює напрацювання одного з новітніх напрямів психологічної науки в Україні – моральної психології. Для наукового осмислення дисертанткою окреслено сутнісне визначення поняття «Моральний вибір особистості юнацького віку»; запропонована концептуальна модель етапів здійснення морального вибору (відповідно до досліджуваної вікової категорії) та схарактеризовані психологічні детермінанти зазначеного феномену. Дослідження є значущим для реалізації стратегічних положень Концепції національно-патріотичного виховання молоді в системі освіти України до 2025 року.

Рекомендації та висновки дисертації доцільно впровадити:

- безпосередньо в практику роботи психологічних служб закладів освіти (відповідно до вікового контингенту – заклади вищої освіти, вищі професійно-технічні навчальні заклади та ін.) як реалізацію запропонованої психологічної розвивальної програми актуалізації психологічних детермінант морального вибору в юнацькому віці;
- у системі середньої освіти (в програми окремих навчальних дисциплін, що вміщують контент групового обговорення ситуацій морального змісту, чи плани позакласної виховної роботи) в освітній процес, що провадиться практичними психологами чи (і) соціальними педагогами;
- у навчально-методичні (методичні) посібники, що адресуються за відповідним тематичним спрямуванням «Моральний вибір особистості в юнацькому віці».

Результати аналізу значення теоретичних і практичних здобутків кваліфікаційної праці дають підстави впевнитися в тому, що вона приурочена розв'язанню важливої наукової проблеми: поліпшенню морального стану суспільства шляхом формування в молодого покоління здатності до адекватного морального вибору стосовно власного поведіння в соціумі.

5. Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в наукових фахових виданнях. Сформульовані в дисертації Т. А. Некіз теоретичні висновки та практичні результати були презентовані та обговорені на 5-ти міжнародних науково-практичних конференціях (2020, 2021, 2022, 2023 рр.), на 1-му науковому форумі (2023 р.), на звітних наукових конференціях під час навчання за освітньою програмою на здобуття третього рівня вищої освіти – ступеня доктора філософії в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова (2020–2023 рр.) (с. 28).

Результати дослідження висвітлено в 11 наукових працях (4 – у співавторстві), із яких: 2 статті у наукових фахових виданнях України (категорія Б), 2 – у зарубіжних періодичних виданнях, 7 – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій. Аналіз тематики опублікованих праць уможливорює стверджувати, що вони віддзеркалюють основні положення і підсумки проведеного дослідження, отже, дисертація належним чином апробована.

6. Відповідність структури та змісту дисертації вимогам. Дисертація Т. А. Некіз має чітко вмотивовану структуру: анотації (українською й англійською мовами), список опублікованих автором праць, зміст, вступ, три розділи, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаної літератури, додатки. Робота містить 8 таблиць та 10 рисунків, які суттєво допомагають сприймати інформацію. Зміст роботи висвітлює тему, сформульовані положення окреслені з опертям на теоретико-методологічні засади щодо сутності становлення особистості в процесі життєдіяльності та основні підходи й концепції досліджуваного феномену.

У *вступі* аргументовано актуальність дослідження, схарактеризовано соціальні запити, зазначено зв'язок з науковими планами і темами, у повному обсязі презентовано науково-категоріальний апарат. Мета полягала в тому, щоб провести теоретико-емпіричне вивчення психологічних детермінант та обґрунтувати етапи морального вибору, розробити засоби актуалізації детермінант морального вибору особистості юнацького віку. Вихідні

положення (завдання, об'єкт, предмет та ін.), що подані у вступі, визначені виважено й логічно, вони є взаємопов'язані та обґрунтовані. У ході реалізації поставлених у роботі завдань дисертантка дібрала й оптимально поєднала в комплекс теоретичні й емпіричні методи та методи математичної статистики, що забезпечило вірогідність проведеного дослідження.

У *першому розділі* «Теоретико-методологічні засади вивчення проблеми морального вибору особистості в період юності» Тетяна Анатоліївна проаналізувала зміст і сутність морального вибору в філософсько-психологічних джерелах (І. Бех, М. Боришевський, Г. Гегель, І. Кант, Л. Кольберг, Р. Павелків, Ж. Піаже, З. Фрейд та ін.) та етапи морального вибору особистості в період дорослішання, що дало їй змогу на основі узагальнення наукових положень сформулювати синтезоване робоче поняття «моральний вибір» (с. 49; с. 91). На увагу заслуговує авторська модель етапів морального вибору та їх опис (с. 63, рис. 1.1.), що сприяло створенню в подальшому концепції дослідження. У ході з'ясування психологічних детермінант здійснення морального вибору в юнацькому віці дисертантка схарактеризувала власну наукову позицію щодо їх трактування, що слугувало ранжуванню цінностей за типологією (с. 74, табл. 1.1.). Результатом теоретичного аналізу, синтезу та узагальнення стала розробка схематичної моделі впливу психологічних детермінант на моральний вибір особистості (с. 76, рис. 1.2.).

У *другому розділі* «Емпіричне дослідження психологічних детермінант морального вибору особистості юнацького віку» Н. А. Некіз у логічній канві здійснила опис організації і проведення дослідження на різних його етапах, а також презентувала добірку методик психодіагностики психологічних детермінант і морального вибору юнаків та дівчат, які доречно розміщено в додатках. Це дало змогу авторці виокремити якісні (з визначеними рівнями та критеріями) й кількісні показники здійснення ними морального вибору (за визначеними в розробленій концептуальній моделі етапами), що презентовано в таблицях 2.1., і 2.2., 2.3., 2.4., 2.5. (с. 103–106; с. 116; с. 126; с. 134) і на рисунках 2.1., 2.2., 2.3., 2.4., 2.5., 2.6., 2.7., 2.8. (с. 109; с. 111; с. 114; с. 118; с. 121; с. 124; с. 129; с. 132). Здійснений аналіз якісних та отриманих у ході дослідження кількісних показників впливу психологічних детермінант на моральний вибір особистості юнацького віку засвідчив про правомірність сформульованого наукового припущення. Отже, дібраний комплекс психодіагностичних методик, які апробовано в ході емпіричного

дослідження, дозволив дисертантці відстежити особливості впливу психологічних детермінант на здійснення морального вибору в юнацькому віці.

У *третьому розділі* «Психологічні засоби підвищення ефективності впливу психологічних детермінант на здійснення морального вибору в юнацькому віці» Тетяна Анатоліївна розкриває зміст психологічної розвивальної програми актуалізації психологічних детермінант морального вибору в юнацькому віці, визначаючи її теоретичні підвалини, завдання та основний інструмент реалізації – тренінгові заняття «Актуалізація психологічних детермінант морального вибору в юнацькому віці» (всього 16). Відрадно, що наведені фрагменти окремих тренінгів, що створює цілісну картину організації і проведення дисертанткою формувального етапу експериментальної роботи. Її результативність описана через з'ясування динаміки впливу психологічних детермінант на етапи морального вибору респондентів експериментальної та контрольної груп і наочно подана в таблиці 3.1. (с. 161–162). Задля поліпшення морального розвитку особистості в юнацькому віці і зокрема психологічних детермінант морального вибору Т. А. Некіз розробила і обґрунтувала перелік методичних рекомендацій для психологів і педагогів, що вміщують різні форми роботи (індивідуальні та групові), з-поміж яких: наочні – лекції, перегляд відео; словесні – обговорення блогів на моральну тематику, дискусії, бесіди, аналіз притч; практичні – застосування психологічних вправ, психологічне консультування, вирішення моральних дилем, розв'язання етичних завдань, рольові ігри тощо.

Кожний із розділів завершено *висновками*, що стисло резюмують результати конкретного етапу дослідження. Отже, структура дисертації та основний текст подано відповідно до чинних вимог.

7. Відповідність дисертації встановленим вимогам та дані про відсутність текстових запозичень і порушень академічної доброчесності. У дисертації Т. А. Некіз дотримала вимог чинного законодавства щодо авторського права й принципів академічної доброчесності. У кваліфікаційній роботі наявні покликання на джерела зі списку використаної літератури, зокрема, у випадку репрезентації ідей, розробок, теорій, тверджень інших дослідників, надано достовірну інформацію про методики і результати дослідження та власну наукову діяльність.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Оцінюючи дисертацію загалом позитивно, вважаємо за потребу відзначити деякі *резерви, використання яких посилює її цінність дослідження*, а також вказати на певні *недоліки щодо її оформлення*:

1. У теоретичному викладі матеріалів дисертаційної роботи (розділ 1) доречно подати огляд досліджень сучасних зарубіжних науковців (галузі моральна філософія, моральна психологія). Попри значну кількість англomовних джерел у списку використаної літератури, авторка не спирається на їх аналіз. У контексті порушеної проблеми варто звернутися до досліджень таких учених: Jerome Kagan, Rushworth Kidder, Daniel Lapsley, Darcia Narvaez, Larry Nucci, James Rest та ін., а також публікацій часопису «Journal of Moral Education».
2. На сторінках дисертації фіксується невідповідність щодо виокремлених етапів морального вибору: в гіпотезі їх лише три – усвідомлення особистістю складної ситуації, аналіз моральних цінностей і боротьба мотивів (с. 25), а загалом по тексту та авторській моделі їх шість (четвертий – прийняття рішення; п'ятий – власне моральний вибір; шостий – моральна саморегуляція поведінки).
3. Вважаємо, що робота виграла б, якби авторка здійснила опис занять психологічної розвивальної програми актуалізації психологічних детермінант морального вибору в юнацькому віці відповідно до кожного окресленого завдання та структурувала за визначеними чотирма блоками. У такому разі психологам, які впроваджуватимуть в роботу програму, буде зрозумілим алгоритм її реалізації.
4. Надаючи психологам методичні рекомендації щодо здійснення морального вибору в юнацькому віці, варто подати їх опис відповідно до переліку трудових функцій (професійних компетентностей за груповою дією або групою трудових дій, що входять до них), окреслених у Професійному стандарті «Психолог закладу освіти» (2020) (Наказ Мінекономіки від 24.11.2020 № 2425).
5. У висновках обов'язковим складником має бути поінформованість про кількісні показники одержаних результатів у ході проведення експериментальної роботи на етапах констатувального та контрольного зрізів та їх порівняльний аналіз.
6. На жаль, текст дисертації не позбавлений стилістичних хиб, тавтологій, логічних розривів, декларативності окремих тверджень і положень, а також технічних одруків. Найявні й недогляди в оформленні списку використаної літератури.

Указаний перелік критичних позицій має дискусійний характер, не знижує схарактеризованої позитивної оцінки та може розглядатися радше як вектор щодо вдосконалення роботи й подальшого наукового пошуку.

Висновки. Попри висловлені побажання та зауваження, які кардинально не впливають на рівень виконаного дослідження, дисертаційна робота Т.А. Некіз «Психологічні детермінанти морального вибору в юнацькому віці» є самостійною і завершеною кваліфікаційною науковою працею. Результатом проведеного дослідження є отримання достовірних науково обґрунтованих даних, що відзначаються новизною і мають суттєве практичне значення для психологічної науки, зокрема, у галузі моральної психології.

Отже, теоретичний та експериментальний аспекти, аргументованість висновків дисертаційної роботи «Психологічні детермінанти морального вибору в юнацькому віці», поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії, дають підстави визнати відповідність вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 341 від 21.03.2022) та наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р. (із змінами, внесеними згідно з наказом МОН № 759 від 31.05.2019) «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (zareєстрованого в Міністерстві юстиції України від 03 лютого 2017 р. за № 155/30023), а її авторка, Некіз Тетяна Анатоліївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки зі спеціальності 053 Психологія.

Офіційний опонент
кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Л.В. Лохвицька

Л.В. Лохвицька,

ПІДПИС *Л.В. Лохвицька*
Засвідчую:
Нач. ВК *Л.В. Лохвицька*